

โลกหลังความรัก: เสียงของคนอกหักในมิติประสบการณ์มนุษย์

“ผมยังใช้ชีวิตเหมือนเดิมนะ ตื่นเช้า ไปทำงาน ต่อคิวซื้อกาแฟแก้วเดิม แต่บางวัน ตอนยืนอยู่ในรถไฟฟ้าที่แน่น ๆ อยู่ดี ๆ ก็รู้สึกเหมือนตัวเองหลุดออกจากชีวิตตัวเอง คือทุกอย่างยังเดินต่อไปหมดแหละ มีแค่เราที่เหมือนถูกทิ้งไว้ตรงวันนั้น”

– พนักงานออฟฟิศวัย 32

ข้อความดังกล่าวนี้ไม่ใช่เพียงความทรงจำต่อการจากลาของใครบางคน หากแต่เป็นร่องรอยของการดำรงอยู่ที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดกาล การอกหักไม่ได้ทำให้โลกหยุดหมุน แต่ทำให้โลกในใจของใครบางคนแตกเป็นเสี่ยง ๆ จนทุกการกระทำในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่การดื่มกาแฟ การครุ่นคิด ไปจนถึงการหายใจ กลายเป็นการเจรจากับความว่างเปล่า นักมานุษยวิทยา ไมเคิล แจ็กสัน (Michael Jackson) (2005) เคยชี้ว่า การทำงานชาติพันธุ์วรรณนาอาจไม่ใช่การตีความเชิงองค์รวมเท่านั้น แต่ยังเป็นการรับฟังเศษเสี้ยวของชีวิตที่ถูกมองข้ามอันเป็นเสียงสะท้อนที่สังคมพยายามทำให้เงียบ หากการอกหักคือเสียงแบบหนึ่ง เสียงนั้นมักไม่ค่อยมีที่อยู่ในโลกและคำอธิบายทางวิชาการ ทว่าเสียงนั้นกลับมีพลังที่สามารถกรีดลึกลงไปในความคิดและความทรงจำ จนผู้ประสບรู้สึกว่าคุณเองไม่ใช่คนเดิมอีกต่อไป

บทความนี้ไม่ได้ตั้งคำถามแต่เพียงว่าคนอกหักรู้สึกอย่างไร แต่ถามต่อไปว่ามนุษย์ดำรงอยู่ได้อย่างไรในภาวะเปราะบางที่สุดของตน (Jackson, 1998) กล่าวได้ว่าความรักที่พังทลายคือสภาวะที่ความหมายของการเป็นมนุษย์ถูกทำลายอย่างถึงที่สุด เป็นสภาวะที่เราได้เรียนรู้ว่าการมีชีวิตอยู่ต่อไปไม่ได้หมายความว่าชีวิตสมบูรณ์ หากแต่หมายถึงการยอมรับว่าเรายังหายใจอยู่ที่หัวใจได้ แต่กลายไปแล้ว

ความรักและการสูญเสียในวัฒนธรรมมนุษย์

ความเจ็บปวดจากการสูญเสียความสัมพันธ์มิได้จำกัดอยู่เฉพาะบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หากแต่ปรากฏในบริบททางวัฒนธรรมหลากหลายแห่ง ไม่ว่าจะในบทกวีที่กล่าวถึงการจากลา เพลงที่ถ่ายทอดความโดดเดี่ยวยามค่ำคืน หรือคำภานาที่มนุษย์หันไปพึ่งพิงเมื่อเผชิญความเปราะบางของหัวใจ ประสบการณ์เช่นนี้จึงมิใช่เพียงเหตุการณ์ส่วนตัว หากแต่ยังเชื่อมโยงกับแบบแผนและความหมายที่สังคมต่าง ๆ ใช้ทำความเข้าใจความรักและการสูญเสีย

“It is better to have loved and lost than never to have loved at all.”

– Alfred Lord Tennyson

ถ้อยคำที่มักถูกอ้างถึงเมื่อกล่าวถึงความสูญเสียคือวรรคจากบทกวี In Memoriam A.H.H. ของ Alfred Lord Tennyson ซึ่งเขียนขึ้นเพื่อไว้อาลัยต่อการเสียชีวิตของเพื่อนสนิทใน ความหมายที่แปลได้ว่า “การได้รักแล้วสูญเสีย ยังดีกว่าไม่เคยได้รักเลย” แม้บริบทดั้งเดิมจะ หมายถึงการสูญเสียจากความตาย มิใช่การเลิกราในความสัมพันธ์แบบโรแมนติก แต่ในเวลาต่อมา ถ้อยคำนี้ถูกนำมาใช้ในวัฒนธรรมร่วมสมัยเพื่ออธิบายความหมายของการรักและการสูญเสียใน รูปแบบต่าง ๆ การอ้างอิงเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่า มนุษย์มักใช้ภาษาเชิงกวีเพื่อทำความเข้าใจ ประสบการณ์ที่ยากจะนิยามในชีวิตประจำวัน

ในอีกบริบทหนึ่ง เพลงร่วมสมัยอย่าง “พบกันใหม่” ของวงโพลีแคท ถ่ายทอดการจากลาที่ มิได้ถูกทำให้เป็นจุดจบ หากแต่เป็นช่วงเวลาหนึ่งในจังหวะของความสัมพันธ์ ท่วงทำนองและเนื้อหาของ เพลงเปิดพื้นที่ให้ความทรงจำและการปล่อยวางดำรงอยู่ร่วมกัน โดยมีได้เรียกร้องให้ลืมเลือน อย่างเด็ดขาด หากแต่ชี้ให้เห็นถึงความไม่จริงซึ่งเป็นเงื่อนไขพื้นฐานของชีวิตทางสังคม

ขณะที่ระบบความเชื่อศาสนาที่หลากหลายเองต่างก็มีแนวทางในการทำความเข้าใจความ ทุกข์จากการพลัดพราก ในพุทธศาสนา ความยึดมั่นถือมั่นต่อสิ่งที่ไม่เที่ยงถูกมองว่าเป็นที่มาของ ความทุกข์ เมื่อความสัมพันธ์เปลี่ยนแปลง ความเจ็บปวดจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์ มนุษย์ ขณะที่ในคริสต์ศาสนา เรื่องเล่าการถูกทอดทิ้งที่ปรากฏในวาเทของพระเยซูบนไม้กางเขน ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของความเปราะบางและความโดดเดี่ยวในภาวะวิกฤตของชีวิต

กล่าวได้ว่ามานุษยวิทยาเชิงอัตถิภาวะของแจ็กสันชี้ให้เห็นว่า การทำความเข้าใจชีวิตมนุษย์ มิได้อยู่ที่การค้นหาคำตอบที่ตายตัว แต่อยู่ที่การพิจารณาวิธีการที่ผู้คนเผชิญและดำรงอยู่ท่ามกลาง ความไม่แน่นอน (Jackson 1998; 2005) เมื่อมองจากมุมมองนี้ ประสบการณ์ของการสูญเสีย ความสัมพันธ์ ความรัก หรือการอกหักอาจถูกเข้าใจได้ว่าเป็นหนึ่งในสถานการณ์ที่เผยให้เห็นความ เปราะบางของการเป็นมนุษย์ เป็นช่วงเวลาที่ทำให้มนุษย์ตระหนักถึงความไม่มั่นคงของโลกและ ความหมายที่ตนเคยยึดถือ และจำเป็นต้องสร้างวิธีการอยู่ร่วมกับความไม่แน่นอนนั้นต่อไป

เสียงของคนอกหัก

“ผมยังขับรถผ่านร้านนั้นทุกเช้าอยู่ จริง ๆ ก็ไม่ได้ตั้งใจจะผ่านหรอก มันเป็นทางไป ทำงานเฉย ๆ บางวันรถติด ผมก็จอดมองคนในร้านไปเรื่อย เห็นเขานั่งคุยกัน หัวเราะกัน แล้วผมก็เพิ่งรู้สึกขึ้นมาว่า เออ...ตอนนี้ผมไม่มีที่ให้นั่งแบบนั้นแล้ว”

- พนักงานออฟฟิศวัย 32 ปี

เสียงนี้คือร่องรอยของความรักที่ไม่สามารถลบออกจากภูมิทัศน์ของชีวิตประจำวันได้ การออก
 หักไม่เพียงแยกผู้คนออกจากกัน แต่ยังสร้างภูมิศาสตร์ใหม่ของความเจ็บปวดที่ทุกฉากทัศน์มูมนอน
 อาจกลายเป็นบาดแผลในความทรงจำ

“แม่ชอบพูดว่าเดี๋ยวมันก็ผ่านไป ให้เรา “ทำใจ” ให้ได้ แต่พอกลับถึงห้องจริง ๆ ฉัน
 ก็ยังวางแก้วน้ำไว้สองใบเหมือนเดิม บางคืนเปิดทีวีทิ้งไว้ทั้งที่ไม่ได้ดู ไม่ใช่คิดว่าคิดถึง
 เขาตลอดนะ แค่ว่าบางทีฉันไม่รู้ว่าจะ “ทำ” อย่างไร หรือควรเริ่มใช้ชีวิตคนเดียว
 ตรงไหนก่อน”

– ฟรีแลนซ์สาววัย 33

ประโยคเช่นนี้เผยให้เห็นการต่อสู้กับคำว่า “ทำใจ” ที่ถือเป็นถ้อยคำทางวัฒนธรรมที่พยายาม
 ทำให้ความเจ็บปวดเป็นเรื่องที่ควรจัดการได้ แต่ในความเป็นจริง ผู้ให้ข้อมูลกลับไม่พบจุดที่จะ “ทำ”
 ได้เลย นี่คือสถานะที่แสดงให้เห็นรอยปริแตกระหว่างภาษาและร่างกายประการหนึ่ง

“ตอนเลิกกันพี่ก็ยังไม่ไปทำงานตามปกตินะ ยังหัวเราะกับเพื่อน ยังประชุม ยังกลับ
 บ้านมาทำกับข้าว เหมือนไม่มีอะไรเปลี่ยนไป แต่ช่วงหลัง ๆ พี่จะตื่นกลางดึกบ่อย
 ไม่ใช่เพราะฝันร้ายอะไรหรอก แค่รู้สึกเหมือนมีใครบางคนหายไปจากห้อง ทั้งที่จริง
 ๆ ก็ไม่มีใครอยู่ตรงนั้นตั้งแต่แรกแล้ว”

– ข้าราชการหญิงวัย 42

จากเสียงดังกล่าวนี้ บางทีความเศร้าก็ไม่ได้อยู่ในน้ำตา หากแต่ฝังอยู่ในความฝันที่ไม่อาจ
 ควบคุมได้ ประสบการณ์นี้สะท้อนให้เห็นว่าการดำรงอยู่ของอีกฝ่ายยังคงซึมซาบอยู่ในชีวิต แม้ใน
 เวลาที่ไม่อยู่จริง

“ผมนั่งดีดกีตาร์อยู่หลายคืน คิดว่าจะเขียนเพลงใหม่ให้มันผ่านช่วงนี้ไป แต่สุดท้ายก็
 เล่นวนอยู่แค่คอร์ดเดิม บางทีก็เผลอฮัมท่อน “ก่อนจะลาไม่ว่าเธอจะพูดอะไร คำไหน
 ก็ยอมโดยดี” จนผมเริ่มไม่แน่ใจว่าผมกำลังดีดกีตาร์ หรือแค่พยายามไม่ให้ความ
 เจ็บมันดังเกินไป”

– พนักงานออฟฟิศและนักดนตรีอิสระวัย 28

เสียงจากคนนอกหักเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า การจากไปไม่ได้ทำให้โลกเงียบสนิท หากแต่ทำให้ผู้ถูกทิ้งติดค้างอยู่กับเสียงเดิมที่หมุนวนซ้ำ ๆ ทุกประโยคในความคิดกลายเป็นคำคล้าย ๆ กันว่า “ก่อนจะลาไม่ว่าเธอจะพูดอะไร คำไหนก็ยอมโดยดี” ซึ่งไม่ใช่ความเจ็บ แต่เป็นเสียงสะท้อนที่วนเวียนอยู่โดยไม่เคลื่อนไปข้างหน้า

แจ็กสัน (2005) เสนอให้มองงานชาติพันธุ์วรรณนาในฐานะพื้นที่ที่เอื้อให้เสียงประสบการณ์ของผู้คนสามารถดำรงอยู่ได้โดยไม่จำเป็นต้องถูกทำให้ชัดเจนหรือสรุปลงอย่างเด็ดขาด ความกำกวมในเรื่องเล่าจึงมิใช่ข้อบกพร่องของการอธิบาย แต่กลับสะท้อนเงื่อนไขพื้นฐานของการดำรงอยู่ของมนุษย์ซึ่งเต็มไปด้วยความไม่แน่นอนและการต่อรองกับความหมายอยู่เสมอ เมื่อมองในมิติของความสัมพันธ์ที่แตกสลาย ประสบการณ์ของการอกหักจึงมักไม่ปิดฉากลงอย่างสมบูรณ์ หากแต่ยังคงหลงเหลืออยู่ในรูปของความค้างคา คล้ายกับความเรียงที่ยังไม่ถูกเขียนถึงประโยคสุดท้าย และยังคงเปิดพื้นที่ให้ชีวิตดำเนินต่อไปท่ามกลางความไม่สมบูรณ์นั้น

ท่ามกลางการดำรงอยู่และการกลายเป็น

การอกหักคือการถูกขูดออกจากเสถียรภาพของตัวตนที่เคยมั่นคง ทำให้คำว่า “ฉัน” แยกออกเป็นสอง คือ “ฉันที่เคยอยู่กับเขา” และ “ฉันที่ไม่มีเขาอีกต่อไปแล้ว” คนอกหักจึงติดค้างอยู่ในระหว่างการดำรงอยู่และการกลายเป็น นั่นคือการไม่ใช่คนเดิมอีกต่อไป แต่ก็ยังไม่กลายเป็นคนใหม่อีกเช่นกัน

“แต่ก่อนฉันไม่เคยคิดเลยนะว่าตัวเองต้องตัดสินใจอะไรคนเดียวขนาดนี้ ตั้งแต่เรื่องเล็ก ๆ อย่างจะกินอะไร ไปจนถึงว่าจะรับงานชิ้นใหม่ดีไหม บางวันนั่งคิดอยู่นานมาก ทั้งที่มันก็แค่งานหนึ่งชิ้น แต่พอไม่มีใครให้คุยหรือช่วยดูให้ มันเหมือนทุกอย่างต้องเริ่มต้นจากศูนย์ใหม่หมด”

— ฟรีแลนซ์สาววัย 33

เสียงนี้แสดงให้เห็นการสูญเสียที่ไม่ได้จำกัดอยู่ที่ความรัก หากแต่ยังเป็นการสูญเสียความต่อเนื่องของตัวตน เมื่อความสัมพันธ์พังทลาย สิ่งที่แตกสลายตามไปด้วยคือกรอบความเข้าใจว่าฉันคือใครในโลกใบนี้

การดำรงอยู่ของมนุษย์ (human existence) ไม่เคยเป็นการยืนอยู่กับที่ หากแต่เป็นการต่อรองอย่างต่อเนื่องระหว่างอดีตและอนาคต (Jackson, 2005) การอกหักทำให้การต่อรองนี้ถูกผลักรอกออกมาอย่างเปลือยเปล่า คนถูกบังคับให้มองเห็นว่าชีวิตคือการอยู่ในระหว่างเสมอ ไม่มีการกลับไปเป็นเหมือนเดิม และยังไม่รู้ว่าจะไปเป็นอะไรต่อไป สภาวะนี้คล้ายกับสิ่งที่วิกเตอร์ เทอร์เนอร์ (Victor Turner) (1969) เรียกว่าสภาวะเปลี่ยนผ่าน (liminality) ของการติดค้างอยู่ในเขต

แดนอันไม่มั่นคง การออกหักจึงไม่ใช่เพียงประสบการณ์ส่วนบุคคล แต่คือพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านภายใน (internal rite of passage) ที่ไม่มีสัญญาณบอกชี้ว่าจะออกไปยังชีวิตใหม่เมื่อไรหรืออย่างไร

“บางวันผมยังไปทำงานตามปกติ ค่อยกับลูกค้า ประชุม หัวเราะได้เหมือนเดิมหมดนะ แต่พอทุกอย่างเจียบลงจริง ๆ โดยเฉพาะตอนกลับถึงห้อง มันจะมีช่วงหนึ่งที่ผมไม่รู้ ว่าควรทำอะไรต่อ เหมือนวันนั้นมันยังไม่จบ แต่ก็เริ่มใหม่ไม่ได้สักที”

- พนักงานออฟฟิศวัย 32

เสียงนี้คือภาพแทนของการติดค้าง เป็นการถูกแขวนไว้ในความไม่แน่นอนที่สะท้อนว่าการดำรงอยู่ของมนุษย์คือการอยู่กับความไม่สมบูรณ์ การออกหักคือบทเรียนที่ให้ภาพดังกล่าว เพราะมันบังคับให้เรายอมรับว่า “ตัวตน” ไม่ใช่สิ่งถาวร แต่คือสิ่งที่ต้องสร้างขึ้นใหม่ทุกครั้งเมื่อโลกแตกสลาย การเยียวยาและการดำรงอยู่ต่อไป

การออกหักไม่เคยมีสูตรสำเร็จสำหรับการเยียวยา ผู้คนมักหาทางอยู่รอดผ่านกลวิธีเล็ก ๆ ที่บางครั้งแทบจะไร้เหตุผลในสายตาคนนอก แต่กลับเป็นการเจรจาระหว่างหัวใจที่แตกสลายกับโลกที่ยังดำเนินไป

“ช่วงนั้นหนูกลับไปอยู่บ้านแม่สักพักนะ บอกตัวเองว่าแค่ไปพักเฉย ๆ แต่ความจริงคือหนูนอนไม่ค่อยหลับ เวลาตื่นกลางดึกแล้วได้ยินเสียงแม่ลุกไปเข้าครัวหรือเปิดทีวีเบา ๆ มันทำให้รู้สึกเหมือนโลกยังไม่ได้เจียบไปหมด ยังมีใครบางคนใช้ชีวิตอยู่ข้าง ๆ กันจริง ๆ”

- พนักงานร้านหนังสือวัย 23

การกลับไปหาครอบครัวคือการหวนคืนสู่พื้นที่ซึ่งการมีอยู่ของคนอีกคนช่วยยืนยันการมีอยู่ของเราเอง แม้จะไม่ใช่ความรักโรแมนติก แต่ก็ช่วยยืนยันว่าตนเองยังไม่แตกสลายไปกับการสูญเสียครั้งนั้น

“พักหลังผมไปวัดเกือบทุกวันอาทิตย์นะ ไม่ได้ไปเพราะอยากได้คำตอบอะไรหรอก แค่ นั่งเจียบ ๆ ฟังเสียงคนเดิน เสียงลม เสียงสวด มันทำให้รู้สึกว่าอย่างน้อยชีวิตก็ยังมี จังหวะให้เกาะอยู่บ้าง ดีกว่านั่งอยู่ห้องแล้วคิดวนไปวนมาไม่จบ”

- พนักงานออฟฟิศวัย 32

การปฏิบัติธรรมไม่ได้เป็นการแสวงหาคำตอบในเชิงปรัชญาชีวิต แต่เป็นเครื่องมือเชิงปฏิบัติ สำหรับอยู่กับความเจ็บปวด เสียงสวดมนต์หรือความสงบเยือกคือเสาค้ำที่ทำให้หัวใจที่ปรแตกยังคง รุปร่างต่อไปได้

“ช่วงนั้นที่รับงานทั้งในทั้งนอกแทบทุกอย่างเลยนะ งานหลักก็ทำ งานเสริมก็เอา บางวันกลับถึงบ้านแทบไม่มีแรงคิดอะไรต่อ มันไม่ได้แปลว่าที่ลืมเขาได้หรอก แค่ออก ชีวิตมันแน่นขึ้น เสียงในหัวมันก็เบาลงหน่อย อย่างน้อยก็พอให้ผ่านวันนั้นไปได้”

— ข้าราชการหญิงวัย 42

การทุ่มตัวให้กับงานอาจไม่ใช่การหลบหนีที่ไร้ค่า งานอาจกลายเป็นกลยุทธ์หนึ่งของการ รักษาสมดุล ความเปราะบางถูกทำให้อดทนผ่านไปได้ผ่านการสร้างจังหวะใหม่ให้กับชีวิต

แจ็กสัน (2005) เสนอว่ามนุษย์ดำรงอยู่ได้เพราะเราสามารถสร้างเรื่องเล่าเล็ก ๆ ให้กับ ตัวเอง แม้จะไม่สมบูรณ์หรือยิ่งใหญ่ แต่มันทำให้เราก้าวต่อไปได้ กลวิธีเหล่านี้แม้จะไม่ใช่การปกปิด บาดแผล แต่ก็ถือเป็นการทำให้แผลอยู่ร่วมกับเราได้โดยไม่พรากชีวิตไป

การเยียวยาจากแผลใจในแง่นี้จึงไม่ใช่การทำให้หายสนิท แต่คือการทำให้ชีวิตกับบาดแผล สามารถดำเนินไปพร้อมกัน เพราะในที่สุด ความเจ็บปวดจากการอกหักก็จะไม่ถูกลบหายไป แต่ถูก แปลงเป็นบทเรียนที่เตือนว่า ความเป็นมนุษย์คือการอยู่กับความไม่สมบูรณ์เสมอ

สรุป

ความเจ็บหลังการจากลาไม่ใช่ความว่างเปล่าเสมอไป หากแต่เป็นพื้นที่ที่เสียงของผู้คน ยังคงสะท้อนอยู่ เสียงเหล่านี้มักไม่ได้ถูกฟังอย่างเต็มที่ในชีวิตประจำวัน และมักถูกทำให้เงียบด้วย คำพูดเช่น “ทำใจ” หรือ “เดี๋ยวมันก็ผ่านไป” แต่เสียงเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าความเจ็บปวดไม่ได้ผ่านไป มันยังคงอยู่ในจังหวะการหายใจในรสขมและกลิ่นกาแฟที่ไม่อาจเข้าหากันได้อีก

ดังที่แจ็กสัน (1998) ย้ำว่า งานชาติพันธุ์วรรณนาคือการทำให้เศษเสี้ยวชีวิตเหล่านี้ได้มีที่ยืน ไม่ใช่การปิดจบเรื่องราว แต่คือการอยู่ร่วมกับความไม่สมบูรณ์ของมัน การอกหักจึงเผยให้เห็นว่า มนุษย์ไม่ใช่สิ่งที่ถูกนิยามด้วยความมั่นคง หากแต่นิยามด้วยความสามารถที่จะอยู่รอดกับความ เปราะบาง

“มันยังเจ็บอยู่นะ เวลาเมื่อไรบางอย่างไปสะกิดเข้าจริง ๆ แต่ฉันเริ่มชินกับมันมาก ขึ้น เหมือนเรารู้แล้วว่ามันจะโผล่มาเป็นช่วง ๆ ไม่ได้ทำให้ล้มทั้งวันเหมือนเมื่อก่อน อย่างน้อยมันก็ทำให้ฉันรู้ว่าเรายังรู้สึก ยังตอบสนองกับชีวิตได้อยู่ ไม่ได้กลายเป็นคน ว่างเปล่าไปเสียทีเดียว”

— ฟรีแลนซ์สาววัย 33

เสียงเล่านี้คือข้อเตือนใจว่าการออกหักไม่ใช่เพียงการสูญเสีย แต่คือบทเรียนเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของชีวิต เราไม่อาจมีความรักโดยไม่เสี่ยงต่อการสูญเสีย และไม่อาจมีชีวิตที่สมบูรณ์โดยไม่เผชิญหน้ากับการแตกสลาย การบอกเล่าเรื่องราวของคนออกหักไม่ควรถูกมองว่าเป็นการสำรวจปัญหาส่วนตัวของคนจำนวนหนึ่ง หากแต่เป็นการสะท้อนถึงเงื่อนไขความเป็นมนุษย์ หรือก็คือการอยู่กับบาดแผลที่ไม่เคยหาย แต่กลับกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ความเจ็บหลังประตูปิดลงจึงไม่ใช่จุดจบ หากแต่ย้ำเตือนเสมอว่า เรายังดำรงอยู่ในโลกที่ไม่เคยสมบูรณ์ แต่ก็ยังคงมีความหมายเสมอ (Jackson, 2005)

ผู้เขียน

วิสุทธิ์ เวชวารากรณี นักวิจัย

ฝ่ายวิจัยและส่งเสริมวิชาการ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

รายการอ้างอิง

Jackson, M. (1998). *Minima ethnographica: Intersubjectivity and the anthropological project*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Jackson, M. (2005). *Existential anthropology*. New York, NY: Berghahn Books.

Jackson, M. (2013). *The politics of storytelling: Variations on a theme by Hannah Arendt* (2nd ed.). Copenhagen, Denmark: Museum Tusulanum Press.

Tennyson, A. L. (1850). *In memoriam A.H.H.* London, England: Edward Moxon.

Turner, V. (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Chicago, IL: Aldine.